

ГЕНЕЗА ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ЧЕРКАЩИНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто освіту і педагогічну думку Черкащини, що подані у регіональному вимірі; проведено паралелі із загальноукраїнськими тенденціями і на цій основі зроблено висновок про вияв регіональних особливостей та їх причини; з'ясовано особливості розвитку освіти і педагогічної думки в регіоні під впливом різних держав.

В статье рассмотрены образования и педагогическая мысль Черкасской области, которые представлены в региональном измерении; проведены параллели с общеукраинскими тенденциями и на этой основе сделан вывод о проявлении региональных особенностей и их причинах; выяснено особенности развития образования и педагогической мысли в регионе под воздействием разных государств.

The article deals with the problems of education and pedagogical ideas of the Cherkasy Region viewed from the regional perspective. They are compared to general Ukrainian tendencies, the comparison allowing to draw the conclusion of the regional peculiarities and the reasons for them. The peculiarities of the development of education and pedagogical ideas in the region influenced by different countries are pointed out.

Постановка проблеми. Успішне вирішення завдань у галузі освіти, які постають перед нашою державою, неможливе без ґрунтовного аналізу її педагогічної спадщини, адже вивчення історії і педагогічної думки не лише сприяє розширенню педагогічного світогляду, але й допомагає виробленню творчого критичного ставлення до минулого і конструктивно-критичного ставлення до сучасних проблем. Адже, як переконує К. Ясперс, “у сьогоденні водночас присутні і пам’ять і майбуття, те, що тримає все у взаємозв’язку і має тривалість” [8, 127]. Пізнання історії педагогіки України як цілісного явища неможливе без поглибленого об’єктивного дослідження педагогічного минулого її окремих регіонів, які відрізнялися специфікою соціально-політичного, економічного і культурного розвитку. Синтез й узагальнення результатів таких досліджень дають змогу виявити загальнопедагогічні та історико-педагогічні закономірності.

Останнім часом усе більшу увагу дослідників привертає регіональний аспект становлення науки та просвіти, оскільки, як стверджує Ольга Сухомлинська: “Важливим основоположним принципом регіонального виміру історико-педагогічного процесу є його діалогічність із сьогоденням, що сприяє не лише реконструкції регіонального минулого, а й є мірилом сучасних нових тенденцій і напрямів освітньо-виховного процесу” [6, 43]. Вона наголошує на

недостатньому аналізі специфіки, своєрідності Центру України з позицій регіонального підходу.

Щодо цього цікавим є розгляд особливостей розвитку освіти на Черкащині, якщо взяти до уваги той факт, що досі немає ґрунтового аналізу генези педагогічних ідей цього краю, який вирізняється своєю неповторністю як найдавніш заселена в Європі територія, яка була ядром давньоруської держави, а отже, носієм національних особливостей, джерелом непересічних педагогічних ідей та батьківщиною видатних просвітителів, спадщина яких справила визначний вплив на сьогодення.

Метою статті – окреслити генезу освіти і педагогічної думки Черкащини у регіональному вимірі. Серед основних **завдань**, які вирішувалися нами, проведення паралелей із загальноукраїнськими тенденціями і на їх основі вияв регіональних особливостей та їх причин.

Аналіз актуальних досліджень. Загальним положенням розвитку української освіти і науки присвячені праці таких відомих учених у галузі теорії та історії педагогіки, як Г. Жураковський, І. Зязюн, В. Кузь, М. Левківський, О. Любар, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Д. Федоренко та ін. Регіональні особливості Черкаського краю висвітлені в публікаціях М. Бушина, Н. Гудачкової, А. Кузьмінського, В. Лазуренка, А. Лисенко, В. Мельниченка, Г. Суховершко, А. Чабана, В. Чудновського; стан проблеми в окремих містах Черкаської області окреслюється у працях В. Кривошеї, І. Кривошеї, Т. Кузнець, З. Священко, Б. Чорномаза та ін. Окремому дослідженню педагогічної спадщини видатних просвітників та педагогів Черкащини присвячене дисертаційне дослідження С. Бакай; розвитку історичного краєзнавства на Черкащині присвячена дисертація М. Поставничої.

Усі ці праці містять певний фактичний матеріал, проте вони не розглядають освіту і педагогічну думку Черкащини в регіональному вимірі. Аналіз психолого-педагогічної та історичної літератури дає підстави зробити висновки про те, що цілісного дослідження впливу географічних та соціальних особливостей сучасної території Черкащини на її культурно-історичні особливості та засобу цього віднайдення зв'язку та циклічності становлення і розвитку філософських засад педагогічної думки у цьому регіоні ще немає. Недостатня розробленість означеної наукової проблеми, її актуальність і потреби практики спонукали нас до проведення даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Оскільки наше дослідження охоплює

досить тривалий період часу, то одним із важливих питань є періодизація процесів становлення і розвитку педагогічної думки на Черкащині. Проблема періодизації є ключовою для кожного дослідника історичних явищ. Як відзначають Я. Бурлака, Ю. Руденко, О. Пометун та інші [1, 5], періодизація як процедура науково обґрунтованого розподілення певної історико-педагогічної реальності на періоди, які якісно відрізняються один від одного, є обов'язковою умовою пізнання історичного досвіду освіти і прогнозування можливостей його використання.

Як стверджує О.В. Сухомлинська: “Сьогодні стає зрозумілим, що проблема періодизації – одна з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля” [7, 3 – 4].

Спроби створити періодизацію розвитку освіти та педагогічної думки робилися у радянські часи, проте вони не можуть уважатися цілком успішними з огляду на те, що надмірна заідеологізованість завадила об'єктивному врахуванню цілісності процесів та явищ. Тому природно, що періодизація процесу розвитку системи освіти та педагогічної думки України, в основу якої покладено лише визначні події в історії розвитку суспільства або певні партійні рішення, не є перспективною для ґрунтовного дослідження цієї проблеми. Адже, як зазначають Я. Бурлака та Ю. Руденко, “історія педагогіки покликана комплексно досліджувати різні системи факторів, на які багаті народний навчально-виховний досвід, соціальне середовище, науково-педагогічна думка і які спрямовані в кінцевому підсумку на збереження у віках нації, розвій її самобутності” [1, 8].

Останнім часом пропонуються різні підходи до періодизації, серед яких на особливу увагу заслуговують положення, викладені внаслідок історіографічного аналізу розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки, здійсненого Н. Гупаном. Періодизація, що пропонується ним, “є результатом аналізу та узагальнення не лише джерел дослідження відповідно до його предмета і завдань, а й осмислення того, що таке періодизація в історико-педагогічній науці” [3, 19]. Під періодизацією Н. Гупан розуміє “логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів” [3, 19]. Він вважає, що “така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку

суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми” [2, 45].

Для нас особливо цінним є це дослідження, оскільки, подібно до нашого, у ньому розглядається регіональний компонент, що покладає певний обов’язок і має свою специфіку. На процес становлення і розвитку (генезис) педагогічної думки й освіти в регіоні впливають чотири головних чинники:

1. Світові тенденції розвитку педагогічної думки.
2. Процес розвитку педагогічної думки в тих країнах, складовою частиною яких тривалий час була Україна.
3. Процес розвитку всієї системи освіти України взагалі, який, у свою чергу, визначається соціально-економічним розвитком країни.
4. Особливості соціально-економічного розвитку регіону у певний період часу.

На нашу думку, власне регіональний вимір полягає у встановленні положення Черкащини стосовно територій, які вели перед у породженні прогресивної педагогічної думки, поширенні просвітницьких ідей та освіти. Ми спробуємо обґрунтувати суспільно-політичні, релігійні та економічні умови, що спричиняли те, що в певні періоди Черкащина була у центрі новітніх прогресивних освітньо-педагогічних віянь, а в інші під дією відцентрових сил виявлялася на периферії і зазнавала лише відгомонів передових починань.

Загальна періодизація процесу розвитку педагогічної думки Черкащини тісно пов’язана з розвитком педагогічної думки в Україні. Тому за основу ми візьмемо періодизацію, запропоновану О. Сухомлинською, яка відштовхувалася від культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів. Щодо цього під цивілізаційним розуміють “європейську цивілізацію, тобто велику культурно-історичну цілісність, розташовану на європейському географічному просторі, де відбувалися різноманітні соціальні, культурні, економічні, ідейно-політичні та інші процеси” [7, 3 – 4]. О.В. Сухомлинська так описує наступні кроки періодизації: “В європейській цивілізації вичленовуємо український культурний простір, який включає власне “культурне ядро” в певних географічних межах. Тепер виділимо риси, характеристики, домінанти, які були притаманні саме українській педагогічній думці як частині європейської традиції. Наше завдання ускладнюється тим, що українська культура знаходиться на певній меті, тобто відчуває на собі постійний (більший або менший в різні часи) різноманітний вплив і тиск різних культур та культурних центрів, що знаходяться поряд з нею.

Для України – це більшою мірою Росія та Польща. І наше завдання – визначити і періодизувати саме національну думку, яка перебуває між впливами і взаємовпливами” [7, 3 – 4].

Наше завдання ускладнюється тим, що, з одного боку, з українського культурного простору нам потрібно на основі етногенетичних характеристик виокремити регіональний компонент, а з другого – довести, що внаслідок свого географічного положення та геополітичних процесів територія сучасної Черкащини, будучи поділена в певний час свого існування між різними державами, зазнавши полонізації та русифікації, будучи місцем проживання різних етнічних груп, може бути відображенням загальних тенденцій, характерних для усіх українських територій у певний період.

О.В. Сухомлинська наголошує: “Оскільки, як показав аналіз, регіональний вимір сучасної історико-педагогічної думки зосередився лише на середині XIX – першій третині XX ст., можна припустити, що саме в цей період регіональні особливості були найбільш представлені в історико-педагогічному процесі” [6, 45]. І водночас ставить проблемні запитання: “А чи був цей період єдиним і найбільш продуктивним? Чи були ще в історії сплески регіональних соціокультурно-педагогічних особливостей, які взагалі ще не зафіксовані в сучасному історико-педагогічному процесі? Така постановка питання спонукає до уточнення регіонального виміру, тобто визначення, де ж був центр продукування педагогічної думки, де народжувались педагогічні ідеї? Що вважати центром, а що – регіоном? Які доцентрові чи відцентрові сили на них впливали?” [6, 45]. Ми у своїй праці робимо спроби, з одного боку, виокремити ті періоди, коли Черкащина ставала джерелом продукування самобутніх педагогічних ідей, й ті, коли вона була полігоном для реалізації ідей, породжених в інших регіонах України та інших державах, впливів яких вона була зазнавала в різний час свого історичного розвитку, а з другого боку, ми спробуємо продемонструвати, яким регіональним змістом були наповнені ці ідеї.

Розвиток педагогічної думки в регіоні на кожному етапі мав свої особливості, тому допустимою є модифікація на рівні деяких дат, оскільки до уваги беруться віхи в розвитку освіти, які стали поворотними саме для Черкащини. Варто також зазначити, що хронологічні межі етапів розвитку системи освіти та етапів розвитку педагогічної думки як на Черкащині, так і в Україні взагалі не завжди збігалися. Були моменти, коли педагогічна думка випереджала практику, а інколи педагогічна реальність сприяла появі нових

педагогічних ідей.

Розглянувши культурно-історичні особливості Черкаської області, визначивши їх підпорядкованість географічним та соціально-політичним чинникам, ми простежили циклічність розвитку цієї локальної групи. Уважаємо, що генеза філософсько-педагогічних ідей цілковито підпорядкована загальним тенденціям, що дозволило нам дійти висновку про те, що їм притаманні відкритість впливам і толерантність, оборонна позиція, пасіонарність, прагнення державності, генетичний зв'язок поколінь, глибинність переживань та партикулярність. Отже, унаслідок географічного положення та геополітичних процесів територія сучасної Черкащини, будучи поділена в певний час свого існування між різними державами, зазнавши полонізації та русифікації, будучи місцем проживання різних етнічних груп, може бути відображенням загальних тенденцій, характерних для усіх українських територій у певний період. З другого боку, регіональний вимір дозволив зробити висновок про місце Черкащини стосовно територій, які перебували в авангарді розвитку освіти і педагогічної науки, простежити дію доцентрових і відцентрових сил, які впливали на регіон у цьому контексті.

У теоретичному обґрунтуванні основних етапів розвитку освіти і педагогічної думки на Черкащині нами проведена паралель із загальноукраїнськими тенденціями і зроблено висновок про регіональні ознаки, властиві кожному з періодів.

Так, у **період Княжої Доби** (IX – XVI ст.) у складі території Київської Русі Черкащина зазнавала всіх ознак, притаманних осередку розвитку освіти і науки. В **епоху слов'янського Відродження** (1569 – сер. XVII століття) край був полігоном для реалізації європейських гуманістичних ідей, які проникали з Німеччини через Польщу і Литву. На Черкащині ідеї трансформувалися під впливом православ'я і народної педагогіки. У **період українського бароко** (друга половина XVII – XVIII століття) як територія, де зародилося козацтво, Черкащина стала місцем зародження козацької педагогіки. Проте не маючи на території закладів вищої освіти, зазнавала опосередкованого впливу провідних педагогічних ідей через випускників Києво-Могилянської академії (І. Галятовський, Г. Сковорода), для якої постачала талановитих студентів (Я. Козельський). Через Польщу зазнавала ідей європейського просвітництва. У **період становлення модерної педагогічної думки і педагогічного просвітництва в Україні** (XIX століття – 1905 рік) соціально-економічна

відсталість Правобережної Черкащини зумовила низький рівень освіти та культури населення цієї території. Проте мережа закладів освіти згодом розширилась, створюючи умови для отримання початкової освіти більш широкими верствами населення. Видатні сини Черкащини (М. Максимович, І. Нечуй-Левицький, К. Стеценко та ін.) отримували освіту у вищих навчальних закладах Росії і Західної Європи, відносно яких вона залишалася віддаленим і відсталим регіоном.

У **період визвольних змагань українського народу** (1905 – 1920 рр.) на Черкащині як аграрному регіоні традиційно поширювалась початкова освіта, хоча у містах відкривались і заклади гімназійного типу. Центр розвитку освіти змістився на схід України, залишаючи Черкащину у складі кількох російських губерній на периферії кампанії за впровадження загальної освіти, яка розпочалась тут на кілька десятиліть пізніше. З певним відставанням регіон відреагував і на перетворення старої школи в Єдину трудову школу.

З 1920 до 1991 рр. педагогічна думка й освіта Черкащини пов'язані з радянським періодом. Під час **етапу експериментування й новаторства** (1920 – 1933 рр.) на Черкащині створено сприятливі умови для розвитку національної освіти, тому педагогічній думці цього періоду властиві гуманність, демократичність, орієнтація на розвиток особистості, зв'язок зі світовою наукою, широка експериментальна база. Значний вплив на освіту справляла кампанія українізації. Хоча період з 1933 по 1958 рр. пов'язаний із **розвитком української педагогіки як складової “російсько-радянської” культури**, маємо відзначити, що для Черкащини як аграрного регіону була характерна більш активна, ніж для промислових регіонів, національна позиція в освіті. Українська залишалась основною мовою освіти, національна ідея стверджувалась у школі, лише акценти покладалися на Україну “в сім'ї рівноправних народів-братів”. У **період змагань за демократичний розвиток** (1958 – 1985 рр.) серйозним внеском Черкащини була прогресивна сільська школа, осередок освіти, центр тяжіння родини, громади, важливий агент соціалізації, який дав серйозний старт у житті багатьом видатним особистостям, які реалізувалися у різних сферах діяльності. І навіть у період становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в межах радянського дискурсу, коли простежувався значний відрив педагогічної науки від шкільної практики, діяльність сільських шкіл Черкащини під керівництвом директорів-ентузіастів випереджала педагогічну думку, утверджуючи національні ідеали, ідеї

особистісно зорієнтованого навчання.

У період розвитку педагогіки і школи в Українській державі, який розпочався у 1991 році, наявність потужних центрів продукування передової педагогічної думки, дієвих наукових шкіл, експериментування, новаторство виводить регіон в авангард педагогічної науки та освіти, що доведено на офіційному рівні і статистично. У процесі дослідження нами відвідано 15 районів Черкаської області, систематизовано досвід роботи шкільних колективів та окремих учителів, які у своїй педагогічній діяльності утверджують ідеали гуманізму, природовідповідності, кордоцентризму, продовжуючи справу видатних земляків – педагогів-просвітителів В. Дурдуківського, О. Захаренка, Г. Сковороди, І. Соколянського, Т. Шевченка, П. Юркевича та ін. Учителі Черкащини покладають основні акценти на особистісно зорієнтоване навчання, застосування інтерактивних технологій, розвивальне навчання, профільне навчання, розвиток творчих здібностей особистості, гуманізацію та гуманітаризацію освіти.

Висновки. Нами унаочнено ідеї, які лягли в основу навчально-виховних систем закладів середньої освіти Черкащини. Звичайно, не може йтися про регламентування діяльності шкіл якоюсь однією концепцією, ми визначали ті, які є провідними, подаючи кілька навчальних закладів як приклад. Зроблено висновок про те, що Черкащина має потужний потенціал, який дає змогу перебувати в авангарді нових педагогічних й освітніх ідей. Аналіз освіти та педагогічної думки Черкащини в регіональному вимірі засвідчив той факт, що найбільш активно їх розвиток відбувався у періоди нестабільності в державі, коли існували багатоваріантні моделі розвитку і виникали можливості для вибору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлака Я. І. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми / Я. І. Бурлака, Ю. Д. Руденко // Рідна школа. – 1992. – № 1. – С. 7 – 13.
2. Гупан Н. М. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні / Н. М. Гупан // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 45 – 49.
3. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. / Гупан Н. М. – К. : АПН., 2002. – 224 с.
4. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті : дис. ... доктора пед. наук. / Курило В. С. – Луганськ, 2000. – 504 с.
5. Пометун О. І. Проблеми розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ сторіччі : дис... доктора пед. наук. / Пометун О. І. – К., 1996. – 443 с.
6. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 2. – С. 42 – 49.

7. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Пед. Газета. – 2002. – № 10–11. – С. 3–4.

8. Ясперс К. Введение в философию / Ясперс К. ; пер. с нем. – Мн. : Прописен, 2000. – 192 с.

УДК 371(092):793.3

О.А. Жиров

Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ К. ВАСИЛЕНКА

У статті охарактеризовано провідні концептуальні ідеї К. Василенка; виявлено основні компоненти мистецько-педагогічної концепції педагога-митця; розглянуто виховне значення українського народного танцю; проаналізовано внесок К. Василенка у розвиток національного хореографічного мистецтва й культури.

В статье охарактеризованы ведущие концептуальные идеи К. Василенко; определены основные компоненты художественно-педагогической концепции педагога-творца; рассмотрено воспитательное значение украинского народного танца; проанализирован вклад К. Василенко в развитие национального хореографического искусства и культуры.

The basic conceptual ideas of K. Vasylenko are described. The main components of the art-pedagogical conception of pedagogue are revealed. The upbringing meaning of the Ukrainian folk dance is considered. The contribution into development of national choreographic art and culture is analyzed.

Постановка проблеми. Реформування освітньої галузі й інтеграція України у світове та європейське співтовариство зумовлюють потребу у піднесенні інтелектуально-культурного рівня суспільства й духовного відродження нації. Значною мірою розв'язанню означених завдань сприяє всебічне вивчення історії української освіти й педагогічної думки. Щодо цього важливого значення набуває переосмислення й об'єктивне висвітлення надбань історико-педагогічної науки, творче використання національного педагогічного досвіду, сконцентрованого переважно в теоретичному доробку визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого. До таких особистостей із непересічним життєвим досвідом, значними здобутками в галузі хореографії належить педагог, балетмейстер, дослідник танцювального мистецтва, громадсько-просвітницький діяч, фундатор вищої хореографічної освіти в Україні Кім Юхимович Василенко (1925–2002 рр.).

Аналіз актуальних досліджень. У процесі наукового пошуку з'ясовано, що спадщина К. Василенка вивчалась переважно з історико-мистецьких позицій. Так, досліджуючи розвиток танцювального мистецтва в Україні, ученими А. Гуменюком, А. Нагачевським, В. Пасютинською, Т. Пуртовою,